

Ο Λόρδος Μπάιρον στο Μεσολόγγι: η πολιτική σημασία της προσφοράς
του στον ελληνικόν Αγώνα

Roderick Beaton

Τον θάνατο του Λόρδου Μπάιρον στο Μεσολόγγι τον Απρίλη του 1824 το
μνημονεύουν οι μελλοντικοί «εθνικοί ποιητές» της ελευθερωμένης Ελλάδας με τους
αλησμόνητους στίχους τους.

Λευθεριά, για λίγο πάψε
Να χτυπάς με το σπάθι·
Τώρα σίμωσε και κλάψε
Εις του Μπάιρον το κορμί[.]

Ω Βύρων· ω θεσπέσιον
πνεύμα των Βρεττανίδων,
τέκνον μουσών και φίλε
άμοιρε της Ελλάδος
καλλιστεφάνου.¹

Ο ίδιος τόνος της ηρωικής αυτοθυσίας ακούγεται στον επικήδειο λόγο που
εκφωνεί ο Σπυρίδων Τρικούπης τις 10 Απριλίου στο Μεσολόγγι, τρεις μόνο μέρες
μετά το χαμό του ποιητή: ‘ήλθεν [...][με απόφασιν να αποθάνη εις την Ελλάδα, δια

---

¹ Δ. Σολωμός, «Εις το θάνατο του Λορδ Μπάιρον. Ποίημα λυρικό», στ. 1-4 [1824]· Α. Κάλβος, «Η Βρεττανική Μούσα», στ. 36-40 [1824-1826].

την Ελλάδα!’ Πιο μετρημένα, αλλά και πιο τραγικά με την έννοια που δίνουν του χαμού και της απελπισίας, είναι τα λόγια που δημοσιεύονται ανυπόγραφα στην εφημερίδα του Μεσολογγίου, τα *Ελληνικά Χρονικά*, την παραμονή της τελετής: ‘Αι προς αυτόν του έθνους μας ελπίδες απέτυχον, και πλέον δεν μας μένει, παρά να κλαίωμεν απαρηγορήτως τον τόσον σκληρόν δι’ ημάς θάνατον.’²

Λιγότερο γνωστός, αν όχι και εντελώς άγνωστος, είναι ο απόηχος του θανάτου του Μπάιρον στον πολιτικό κόσμο της επαναστατημένης Ελλάδας. Μάλλον αντιπροσωπευτικός της γενικότερης αντίληψης του κοσμάκη είναι αυτός ο ανώνυμος επιστολογράφος που απευθύνεται στους Προκρίτους της Ύδρας: ‘Λυπούμαι μεγάλως δια τον, ως προς αυτόν και ως προς την πατρίδα, θάνατον άωρον του λορδ βύρωνος [sic]. Εις τοιαύτας περιστάσεις και η απλή διαμονή του εις την Ελλάδα ωφέλιμος τα μέγιστα.’³ Αλλού, δεν λείπει το στοιχείο της πολιτικής σκοπιμότητας. Ο Ιωάννης Ορλάνδος, Υδριώτης και αυτός, είναι απεσταλμένος μαζί με τον Ανδρέα Λουριώτη να σηκώσουν δάνειο για την Προσωρινή Διοίκησιν [δηλ. Κυβέρνηση] της Ελλάδος από το Λονδίνο. Μόλις είχαν πετύχει το σκοπό τους, φτάνει η είδηση ότι έφυγε από τη ζωή ο Μπάιρον – ακριβώς σε κρίσιμη στιγμή για όλες τις διαπραγματεύσεις τους στη βρετανική πρωτεύουσα. Πάνω στη στιγμή, και προφανώς εκνευρισμένος, γράφει ο Ορλάνδος στο σύγαμπρο Γεώργιο Κουνδουριώτη, τον Αύγουστο του 1824: ‘πόσον αναθεματώ την μοίραν, οπού δεν άφησεν ακόμη δέκα και πέντε ημέρας με τους ζώντας τον Βύρωνα, έως να λάβετε τα αργύρια, και τότε ας έβγαζαν τον λαιμόν των όλοι οι κακοί οι εκεί και εδώ.’⁴

² Εφημ. *Ελληνικά Χρονικά*, αρ. 29 (9 April 1824). Όλες οι ημερομηνίες που προέρχονται από ελληνόφωνες πηγές ακολουθούν το παλαιό (ιουλιανό) ημερολόγιο.

³ Σπ. Τρικούπης, *Λόγοι*, σ. 6· Αρχείον Κουνδουριώτου, ΣΤ΄, σ. 140, αχρονολόγητο.

⁴ *Αρχείον Κουνδουριώτου*, Γ΄, σ. 63: ο Ιωάννης Ορλάνδος στον Γ. Κουνδουριώτην, 28 Ιουλίου 1824.

Ρεαλιστής, λοιπόν, ο Ορλάνδος. Από την Ιταλία ο μητροπολίτης Ουγγροβλαχίας Ιγνάτιος, ουσιαστικά πνευματικός του Μαυροκορδάτου, του γράφει ένα μήνα μετά το θάνατο του Μπάιρον, φαινομενικά με σκοπό να τον παραγορήσει:

ημείς λυπούμεθα πολλάκις από άγνοιαν, όταν όσα μας παρουσιάζονται είναι χαράς μάλλον ή λύπης παραίτια. Ο ευγενής Άγγλος ήτο καλός και έδειχνε ζήλον εις τα πράγματά μας, αλλ' εν ταυτώ ήτο και ελαφρόμυαλος ως ποιητής και δεν ήτον απίθανον να δυσαρεστηθή, να φύγη, και γράφοντας κατά Γραικών να κάμη τόσον κακόν, όσον δεν έκαμε καλόν.⁵

Μπαίνουμε σιγά-σιγά στα εσωτερικά πολιτικά της Ελληνικής Επανάστασης. Σύμφωνα με τον κληρικό Ιγνάτιο, ούτε μετράει η αίγλη του κορυφαίου ποιητή: ο Μπάιρον υπήρξε «ελαφρόμυαλος» - και μάλιστα άστατος, όπως πραγματικά τον χαρακτήριζε πολύς κόσμος στην Αγγλία. Δώρον άδωρον, με άλλα λόγια, ήταν η προσφορά του μεγάλου άγγλου φιλέλληνα, συμπεραίνει ο τετραπέρατος μητροπολίτης.

Ποια ήταν, λοιπόν, η πραγματική συμβολή της θυσίας του Μπάιρον; Για ν' απαντήσουμε στην ερώτηση αυτή, πρέπει να ξεπεράσουμε την εκ των υστέρων δεοντολογία. Εδώ δεν θα μιλήσω για τον Μπάιρον ως σύμβολο – εννοείται, υπάρχει και ο συμβολισμός. Δεν χωράει αμφιβολία ότι η αίγλη του νεκρού ποιητή, που το όνομά του ήταν πασίγνωστο σε όλη την Ευρώπη και ακόμη και στη μακρινή Αμερική, λειτουργούσε σα μαγνήτης ώστε να προσελκύσει την προσοχή του ξένου κοινού, άρα και των ξένων κυβερνήσεων, στον ελληνικόν Αγώνα. Χωρίς τον Μπάιρον, θα γινόταν η ναυμαχία του Ναυαρίνου; Μπορεί – είχαν αλλάξει τα πάντα

---

⁵ *Αρχείον Κουντουριώτου*, Β', 275-6: Ο Ουγγροβλαχίας Ιγνάτιος στον Γεώργιον Κουντουριώτην, 19 Μαΐου 1824.

στα τριάμισα χρόνια που μεσολαβούν από το θάνατο του ποιητή και τον Οκτώβρη του 1827. Αλλά οι ενδιάμεσες αλλαγές είναι πολιτικές, και εν μέρει οφείλονται στις πρωτοβουλίες του ίδιου του Μπάιρον. Λοιπόν, ας κοιτάξουμε αναλυτικότερα αυτές τις πρωτοβουλίες, και τις συνέπειές τους.

Κατά μοιραία σύμπτωση, η απόφαση του Μπάιρον να έρθει στην Ελλάδα πέφτει πάνω σε κρίσιμη περίοδο για την πολιτική εξέλιξη της Επανάστασης. Ύστερα από την θριαμβευτική νίκη των Ελλήνων κατά των στρατευμάτων του Δράμαλη, στα Δερβενάκια το καλοκαίρι του 1822, και την άρση της πρώτης πολιορκίας του Μεσολογγίου τα Χριστούγεννα της ίδιας χρονιάς, προς το παρόν η εξωτερική απειλή στην απελευθερωμένη Ελλάδα από τους Τούρκους είχε μειωθεί σημαντικά. Η αντεπίθεση της οθωμανικής αυτοκρατορίας θα καθυστερήσει μέχρι το 1825, και θα αποδειχτεί δριμύτατη – αλλά τότε ο Μπάιρον δεν θα είναι πλέον εν ζωή. Κατά το διάστημα σχετικής ανακωχής στο εξωτερικό μέτωπο, το 1823 και 1824, ανοίγεται η προοπτική για *εσωτερική* αναμέτρηση ανάμεσα στους ηγέτες της Επανάστασης. Εμφανίζεται τότε μια διαχωριστική γραμμή, ένα ρήγμα αν θέλετε, που δεν εξαντλείται με τις αντικρουόμενες προσωπικότητες ή τον εγωισμό χαρισματικών αρχηγών. Αυτά τα στοιχεία παίζουν ρόλο, βέβαια, όπως και σε όλες τις πολιτικές διενέξεις του κόσμου. Αλλά κατά βάθος πρόκειται για δίλημμα ιδεολογικό. Για να προχωρήσει η Επανάσταση και να προκόψει, χρειάζεται το δίχως άλλο να λυθεί αυτό το δίλημμα.

Ουσιαστικά, το δίλημμα έχει ως εξής. Στη μία πλευρά βρίσκονται εκείνοι που η σημερινή ιστοριογραφία ονομάζει «εκσυγχρονιστές». Η παράταξη αυτή προβλέπει ένα οργανωμένο κράτος με κεντρική κυβέρνηση και θεσμικά όργανα στα οποία να συμμετέχουν οι πολίτες. Οι άνθρωποι εκείνοι είναι περισσότερο πολιτικοί παρά στρατιωτικοί αρχηγοί. Τη μόρφωσή τους τη χρωστάνε είτε σε δυτικά πανεπιστήμια

είτε στα φαναριώτικα σχολεία της Οθωμανικής αυτοκρατορίας ή και στα δυο. Η σκέψη τους είναι εμπνευσμένη από τις ιδέες του Διαφωτισμού που μιλούσε για πολιτικό φιλελευθερισμό και εθνική αυτοδιάθεση. Έχουν για πρότυπά τους τα επαναστατικά συντάγματα των Ηνωμένων Πολιτειών και της Γαλλίας.

Στην αντίθετη παράταξη βρίσκονται οι καπεταναίοι, οι αντάρτες που είχαν συμβάλει περισσότερο στον ένοπλο αγώνα – με την σημερινή ορολογία, «οπλαρχηγοί». Γι' αυτούς, η ελευθερία είναι πάνω απ' όλα μια υπόθεση τοπική. Νιόφερτες πολιτικές ιδέες τούς αφήνουν αδιάφορους. Τους αρκεί να διώξουν τους μισητούς Τούρκους αφέντες από τα βουνά και τους κάμπους. Στη συνέχεια θα έκαναν κουμάντο στις δικές τους περιοχές, με απόλυτη αυτάρκεια, και χωρίς να δίνουν λογαριασμό σε κανέναν. Από τότε μέχρι σήμερα στη λαϊκή φαντασία των Ελλήνων κυρίαρχη θέση είχαν και έχουν οι οπλαρχηγοί. Ήταν απλοί και ντόμπροι στους τρόπους και στην ομιλία τους. Οι περισσότεροι είχαν ελάχιστη ή και καθόλου παιδεία. Πρόκειται για άτομα με επιβλητική προσωπικότητα, ικανοί να στηρίζονται σε μια ισχυρή αλλά τοπική βάση και με πολιτική αντίληψη που βασίζεται σε παραδοσιακά ήθη και έθιμα.

Κατά την εποχή που μας ενδιαφέρει απόψε, ο κατεξοχήν εκσυγχρονιστής υπήρξε ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος· ο κατεξοχήν οπλαρχηγός ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης (ο Γέρος του Μωριά). Η ρήξη ανάμεσα στις δύο ομάδες, τους εκσυγχρονιστές και τους οπλαρχηγούς, γίνεται ανοιχτή το καλοκαίρι του 1823. Την επόμενη χρονιά, θα κλιμακώσει στους γνωστούς εμφυλίους πολέμους της Άνοιξης και του Δεκέμβρη 1824, οι οποίοι θα κοστίσουν, ανάμεσα σε άλλες, τη ζωή του πρωτόγονου γιού του Κολοκοτρώνη.

Τις μέρες ακριβώς που ξεκινάει ο Μπάιρον από την Ιταλία και βρίσκεται εν πλω για τα Εφτάνησα, η εσωτερική ρήξη στην Προσωρινή Διοίκηση της Ελλάδος

αρχίζει να παίρνει διαστάσεις. Μιλάμε για τον Ιούλιο του 1823. Στην Τριπολιτσά ο αντιπρόεδρος του Εκτελεστικού Σώματος καλεί τον Πρόεδρο του Βουλευτικού Σώματος και του τα λέει έξω από τα δόντια. Αν δεν παραιτηθεί ο δεύτερος αμέσως από το αξίωμα στο οποίο μόλις εκλέχτηκε από τους βουλευτές, ο πρώτος θα τον βάλει καβάλα ανάποδα σε γαϊδούρι και θα τον πετάξει έξω από την Πελοπόννησο με το μαστίγιο. Σε τέτοιο σημείο παραλογισμού είχε ξεπέσει το δόγμα του διαχωρισμού των εξουσιών, όπως είχε θεσμοποιηθεί από το Σύνταγμα των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής! Ο Μαυροκορδάτος, ο πολυμαθής και πανέξυπνος που μιλούσε οκτώ γλώσσες, παραιτήθηκε εν όψει τέτοιας ντροπιαστικής απειλής εκ μέρους του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη, του ισχυρότερου των οπλαρχηγών. Σύσσωμο το Βουλευτικό πανικοβλήθηκε και έφυγε από την Πελοπόννησο. Για μερικούς μήνες φαινόταν ότι το Εκτελεστικό, όπου κυριαρχούσαν οι Κολοκοτρωναίοι, δηλαδή οι οπλαρχηγοί, είχε θριαμβεύσει σε βάρος του Μαυροκορδάτου και των εκσυγχρονιστών.

Όλα αυτά έπρεπε να μάθει ο Μπάιρον από την αρχή, μόλις εγκατασταθεί στην αγγλοκρατούμενη (και άρα τυπικά ουδέτερη στον Αγώνα) Κεφαλονιά, αρχές Αυγούστου 1823. Έχει δεχτεί μάλιστα κριτική για τους πέντε μήνες που πέρασε εκεί, κρατώντας τις αποστάσεις του, κυριολεκτικά και πολιτικά, από τις αντίθετες παρατάξεις. Αλλά η παρατεταμένη παραμονή του στην Κεφαλονιά δεν οφείλεται σε τεμπελιά, ακόμα λιγότερο σε δειλία. Είχε ο Μπάιρον πολλά να μάθει. Και δεν κάνει όπως πολλοί φιλέλληνες, που μπήκαν αμέσως στο στρόβιλο χωρίς να καταλάβουν τι έπραξαν. Γνώριζε πολύ καλά ότι δεν γνωρίζει. Τους μήνες εκείνους, από τον Αύγουστο μέχρι τέλη Δεκεμβρη 1823, από το Αργοστόλι και τα Μεταξάτα, μέσα από σειρά γράμματα διαπραγματεύεται, στέλνει τους δικούς του να ανεξιχνιάσουν τα πράγματα. Και μαθαίνει. Την εποχή εκείνη χρειάζονταν εβδομάδες ολόκληρες για να

φτάσει ένα γράμμα από τη μιά μεριά της Ελλάδας στην άλλη. Τον Δεκέμβριο όμως, ο Μπάιρον ήξερε τι γινόταν και είχε πάρει τις αποφάσεις του. Δεν είχε νόημα να προσπαθεί να κρατάει ισορροπίες ανάμεσα στις ελληνικές φατρίες. Διακυβευόταν η «παλιγγενεσία ενός έθνους», εξηγούσε. Και για το σκοπό αυτό, τάχθηκε με το μέρος του Μαυροκορδάτου και των εκσυγχρονιστών.

Αν σκεφτούμε την γνωστή ιδιοσυγκρασία του Μπάιρον, και την προσωπική του ιστορία μέχρι τη στιγμή εκείνη, η απόφαση αυτή είναι συναρπαστική. Θα περίμενε κανείς ότι ο Μπάιρον θα είχε τις ίδιες προτιμήσεις με τις μεταγενέστερες γενιές των Ελλήνων – αν μη τι άλλο γιατί η άκαμπτη, συχνά αυτοκαταστροφική απόλυτη ιδέα της ελευθερίας που έτρεφαν οι οπλαρχηγοί μοιάζει πολύ με την συμπεριφορά πολλών πλασματικών ηρώων στα δικά του ποιήματα. Πράγματι, ο λεγόμενος «βυρωνικός ήρωας» στην αγγλική Ρομαντική λογοτεχνία κάτι άντλησε από τις πρώιμες εμπειρίες του ποιητή από τη ζωή της ελληνικής υπαίθρου. Το φθινόπωρο του 1809, ταξιδεύοντας για πρώτη φορά στην Ελλάδα, είχε ακούσει τραγούδια και ιστορίες για ελληνόφωνους και αλβανόφωνους κλεφταρματολούς. Παρόλα αυτά, αφού εξέτασε πολύ προσεκτικά τις επιλογές του, ο Μπάιρον προτίμησε τον κάθε άλλο παρά χαρισματικό Μαυροκορδάτο αντί του Κολοκοτρώνη και του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη ή ακόμα και του Οδυσσέα Ανδρούτσου. Παρόλες τις εντατικές και επανειλημμένες προσπάθειες εκ μέρους πολλών οπλαρχηγών να τον προσελκύσουν προς τη μεριά τους, η στάση του Μπάιρον, αφού το παίρνει απόφαση, θα μείνει αμετάκλητη. Φαίνεται πως ο ποιητής είχε πλέον αφήσει πίσω του τον Ρομαντισμό, ακόμη και την ίδια την ποίηση.

Ο ίδιος δεν εξήγησε ποτέ τους λόγους του – όπως ουσιαστικά δεν εξομολογήθηκε ποτέ και επαρκώς την ακόμη πιο κρίσιμη απόφαση να αφοσιωθεί στον Αγώνα. Φωτιστική εδώ είναι η ερμηνεία του Γεωργίου Πραΐδη, έμπιστου του

Μαυροκορδάτου, όταν σχολιάζει την επίσημη επιστολή που απευθύνει ο Μπάιρον στον προϊστάμενό του στο Μεσολόγγι:

το γράμμα του Βύρωνος δίδει να συμπεράνει, ότι εμβήκεν εις τον σκοπόν τού να συντρέξει την Ελλάδα, *όχι όταν ιδή* Διοίκησιν και νόμους ισχύν έχοντας, *αλλά δια να στερεωθή* η Διοίκησις και να λάβωσιν ισχύν οι νόμοι, και ημπορεί να συμπεράνει κανείς οποίον μέρος έχει να εκλέξει.⁶

Το ίδιο με άλλα λόγια υπαινίσσεται ο ίδιος ο Μπάιρον στο προσωπικό του ημερολόγιο. Ενώ στην αρχή επέμενε ότι «Δεν ήρθα δω για να συμπολεμήσω με φατρία, αλλά με έθνος», τελείωσε να παραδεχτεί:

Θα υποχρεωθώ μάλλον να πάρω το μέρος της μιας από τις φατρίες, πράγμα το οποίο ως τόσο απέφευγα με δύναμη, με την ελπίδα να τις συμφιλιώσω για το κοινό τους συμφέρον.⁷

Δηλαδή, έπαψε ο Μπάιρον να επιμένει στην επικράτηση της νόμιμης κυβέρνησης (Διοίκησης) ως βασική προϋπόθεση για την επέμβασή του. Αντίθετα, έχει διάθεση να επέμβει ακριβώς ώστε να ενισχύσει την ίδια την κυριαρχία της κυβέρνησης, άρα μπαίνει στην *εσωτερική* διαμάχη των αντίθετων παρατάξεων, και μάλιστα υπέρ των εκσυγχρονιστών.

§

⁶ *Ιστορικόν Αρχείον Αλεξάνδρου Μαυροκορδάτου*, Γ', στ. 617 αρ. 904: ο Γ. Πραΐδης στον Μαυροκορδάτον, 22 Νοεμβρίου 1823 (η έμφαση δική μου).

⁷ Λόρδος Μπάιρον, 'Cephalonia journal,' 28 Σεπτεμβρίου 1823· αυτόθι, 17 Δεκεμβρίου 1823 (ημερομηνίες σύμφωνα με το νέο ημερολόγιο).

Από τη στιγμή που φτάνει στο Μεσολόγγι, στο πλάι του Μαυροκορδάτου, ο Μπάιρον είναι άλλος άνθρωπος. Ξεμπαρκάρει στην ελεύθερη Ελλάδα, σύμφωνα με το παλιό ημερολόγιο, Παραμονή Χριστουγέννων. Και όπως θα δείξουν τα πράγματα λίγο αργότερα, θα ξεψυχήσει τη Δευτέρα του Πάσχα. Πώς να μην τον θεωρούν ως ουρανοκατέβατο Σωτήρα; Αλλά η πραγματική δραστηριότητά του, πέρα από τους συμβολισμούς και την αίγλη που φέρνει τ'όνομά του, ξεκινάει αμέσως. Ήδη στην Κεφαλονιά έχει υπογράψει συμβόλαιο με τους απεσταλμένους του Μαυροκορδάτου για το δάνειο τεσσάρων χιλιάδων στερλινών προς την ελληνική κυβέρνηση για τους μισθούς του στόλου από την Ύδρα και τις Σπέτσες που είχε φτάσει από τα νησιά τον προηγούμενο μήνα. Το τεράστιο ποσό αυτό ο Μπάιρον κουβάλησε μαζί του για να πληρωθεί επιτόπου. Δικά του ήταν τα χρήματα, αλλά τα είχε δανείσει με τον όρο ότι θα εξοφληθούν αργότερα, όταν πραγματοποιηθεί το πολύ μεγαλύτερο δάνειο από το Λονδίνο για το οποίο ταυτόχρονα ενεργούσαν ο Ορλάνδος και ο Λουριώτης στη βρετανική πρωτεύουσα. Άλλες 2000 στερλίνες, που πάλι συνόδευαν τον Μπάιρον όταν έφτασε στο Μεσολόγγι, και πάλι δικές του, προορίζονταν για τη μίσθωση των Σουλιωτών στρατιωτών οι οποίοι θα απαρτίσουν τον λεγόμενο «Λόχο του Βύρωνα». Αυτή τη φορά δεν πρόκειται για δάνειο· είναι δωρεά.

Στο διάστημα αυτό ο Μπάιρον είχε διαμορφώσει μια αρκετά εκσυγχρονισμένη άποψη της δύναμης που έχει ο οικονομικός παράγοντας στη διεθνή πολιτική. Δούλεψε ακατάπαυστα μαζί με τον Μαυροκορδάτο για να εξασφαλίσει πόρους και να αναπτύξει τις βασικές αρχές μιας οικονομικής πολιτικής για την Ελλάδα. Και πάλι το όνομα του Μπάιρον λειτούργησε ως μαγνήτης. Όταν πέθανε, η πρώτη δόση του ποσού των οκτακοσίων χιλιάδων στερλινών που είχαν υποσχεθεί και που είχε συγκεντρωθεί από ιδιώτες συνδρομητές στο Λονδίνο, είχε ήδη σταλεί με προορισμό την Ελληνική κυβέρνηση. Ως το σημείο αυτό, κι όσο ζούσε ο ίδιος, η

αποστολή Ορλάνδου-Λουριώτη είχε πετύχει αφάνταστα – κι ας γίνουν όλα θάλασσα λίγους μόλις μήνες μετά. Γι' αυτό δεν έφταιξε ο εκλιπών πλέον Μπάιρον.

Η πολιτική δραστηριότητα του Μπάιρον δεν τελειώνει με τον οικονομικό τομέα. Ουσιαστικό ρόλο θα παίξει η διπλωματία, με στόχο την αναγνώριση της ελεύθερης Ελλάδας εκ μέρους των ξένων δυνάμεων. Και στον τομέα αυτό, και πάλι σε στενή συνεργασία με τον Μαυροκορδάτο, ενεργεί ακούραστα. Αρκετές φορές οι απόψεις αυτές και η πολιτική διορατικότητά του τον φέρνουν σε ρήξη με τους συνεργάτες του, έλληνες και φιλέλληνες, όπως π.χ. με τον άγγλο αριστοκράτη Στάνχωπ και τον ελβετό διευθυντή της εφημερίδας *Ελληνικά Χρονικά*, Γιόχαν Μάγιερ. Σε όλες αυτές τις αντιθέσεις, ο Μπάιρον εμφανίζεται ως πραγματιστής, ευέλικτος και μετριοπαθής στις εκτιμήσεις του. Επιμένει στους τύπους της διπλωματίας. Αποφεύγει τους ηρωϊσμούς. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του Μπάιρον (εξίσου και του Μαυροκορδάτου και των ομοϊδεατών του), το καινούργιο κράτος χρειάζεται εξωτερική πολιτική, η οποία πρέπει να αποσκοπεί στη διεθνοποίηση του Αγώνα με άνοιγμα προς τις Μεγάλες Δυνάμεις.

Στον έμπιστο φίλο και επιτελάρχη του, τον νεαρό ιταλό κόμη Γκάμπα, εκμυστερεύθηκε το σκεπτικό του, όσο ζούσαν μαζί στο Μεσολόγγι τους πρώτους μήνες του 1824:

Έτσι όπως είναι τα πολιτικά της Ευρώπης, φαίνεται ότι στην Ανατολή υπάρχει ένα είδος κενού, το οποίο συμφέρει να συμπληρωθεί, ώστε να γίνει αντίβαρος προς το Βορρά.

Η ως τώρα υποστήριξη της Τουρκίας εκ μέρους της αγγλικής κυβέρνησης, συνεχίζει ο Μπάιρον:

θα βγεί προς μάτην· το δυσκίνητο αυτό βάρος ήδη βρωμάει σαπίλα, και πρέπει να διαλυθεί. Για να διατηρηθεί κάποια ισορροπία, είναι απαραίτητη η υποστήριξη της Ελλάδας. Ο κ. Κάννιγκ, θαρρώ, το καταλαβαίνει αυτό [...].⁸

Εδώ αντικατοπτρίζει πιστά ο Μπάιρον ιδέες που ήδη είχε εκφράσει ο Μαυροκορδάτος, πρώτα σε μια διατριβή που έγραψε στα γαλλικά, το 1820, αλλά που δημοσιεύτηκε μόνο μετά το θάνατό του, πολλά χρόνια αργότερα, και στη συνέχεια σε επίσημες επιστολές που είχε απευθύνει στον ίδιο το βρετανό Υπουργό Εξωτερικών, Γεώργιο Κάννιγκ. Σε γράμμα που χρονολογείται λίγους μήνες μετά το θάνατο του Μπάιρον, ο Μαυροκορδάτος συνόψιζε το βασικό του επιχείρημα προς όφελος της ελληνικής Διοίκησης:

εις ολίγον διάστημα η Τουρκία δεν θέλει ημπορέσει να υπάρξη πλέον, και ... επειδή το να πέση υπό την Ρωσίαν δεν συμφέρει τελείως εις την πολιτικήν της Ευρώπης ..., δεν ήτον ίσως άλλο συμφερότερον ... την ... Ελλάδα να συνεγείρουν εις δύναμιν ανεξάρτητον [...].⁹

Προφανώς οι σχετικές ιδέες ανταλλάσσονται και συζητούνται τις βραδιές στο Καψαλέικο στο Μεσολόγγι, όταν κάνουν παρέα ο Μπάιρον και ο Μαυροκορδάτος.

Η πολιτική διορατικότητα του Μπάιρον δεν εξαντλείται με το λανθάνον πρόγραμμά του για την ελεύθερη Ελλάδα. Στον Γκάμπα εμπιστεύεται τις περαιτέρω

---

⁸ Pietro Gamba, *A Narrative of Lord Byron's Last Journey to Greece* (London, 1825), σ. 213-14.

⁹ *Ιστορικόν Αρχείον Αλεξάνδρου Μαυροκορδάτου*, Δ', σ. 614-15: 8 Ιουλίου 1824.

προοπτικές του για την έκβαση της Ελληνικής Επανάστασης –υποτίθεται και για τη δική του εμπλοκή:

οι αρχές οι οποίες είναι τώρα σε ισχύ στην Ελλάδα θα δείξουν σταδιακά την αποτελεσματικότητά τους και εδώ και σε άλλες χώρες... Δεν είμαι σε θέση [...] να εκτιμήσω σε τι επίπεδο θα φτάσει η Ελλάδα. Μέχρι τώρα [η χώρα αυτή] αποτελούσε θέμα ύμνων και ελεγείων διαφόρων φανατικών και άλλων ενθουσιωδών θαυμαστών· τώρα όμως θα τραβήξει την προσοχή του πολιτικού.¹⁰

Κατά την άποψη του Μπάιρον, η Ελληνική Επανάσταση συνιστούσε πρόσφορο έδαφος προκειμένου να δοκιμαστεί ένα νέο είδος πολιτικής – τέτοιο που ο ίδιος ευελπιστούσε να το μιμηθούν κι άλλοι. Το νέο κράτος δεν θα *εισήγαγε* απλά ένα πολιτικό σύστημα από αλλού: σκοπός ήταν να προσελκύσει κανείς την προσοχή του *Ευρωπαϊού* πολιτικού στην Ελλάδα, και όχι το αντίθετο. Ο Μπάιρον πίστευε ότι η σύγχρονη Ελλάδα θα διαδραματίσει ηγετικό ρόλο στην Ευρώπη, ακριβώς όπως είχε κάποτε κάνει η αρχαία Ελλάδα· θα γινόταν ένας φάρος που θα τον ακολουθήσουν οι υπόλοιποι.

Σε συνομιλία του μ'έναν άλλο έμπιστό του στο Μεσσολόγγι, τον πυροβολητή William Parry, εξέφρασε ακόμη την άποψη ότι μια καινούργια χώρα χρειάζεται «ένα σύστημα διακυβέρνησης [...] που να ταιριάζει στο επίπεδο και τις ανάγκες του λαού».¹¹

§

¹⁰ Gamba, σ. 121, 212 (μετάφρ. Λιάνα Γιαννακοπούλου).

¹¹ William Parry, *The Last Days of Lord Byron* (London, 1825), σ. 173 (μετάφρ. Λιάνα Γιαννακοπούλου).

Τι γίνεται λοιπόν με το θρύλο του Μπάιρον στρατιώτη; Με τον ήρωα με τη γνωστή περικεφαλαία, η οποία σήμερα φιλοξενείται εδώ στο Μουσείο; Πέρα από τις πολιτικές θέσεις του, τι έπραξε στο Μεσολόγγι; Με ποιον τρόπο ωφέλησε, αν πραγματικά ωφέλησε, τον ελληνικόν Αγώνα;

Βέβαια τον γοήτευε η ιδέα του πολέμου. Όπως και κατά καιρούς φανταζόταν το δικό του ηρωικό θάνατο. Σ'ένα από τα τελευταία του ποιήματα που γράφει στο Μεσολόγγι τον Ιανουάριο του 1824, όταν κλείνει τα 36 χρόνια, ονειρεύεται ότι θα βρει «τον τάφο του στρατιώτη» εδώ στην Ελλάδα. Πριν ακόμα εγκαταλείψει την Ιταλία, γίνεται η παραγγελία για τις 3 περικεφαλαίες, η οποίες πραγματικά κουβαλάει στο Μεσολόγγι. Στο γνωστό πίνακα του Θεόδωρου Βρυζάκη, που βέβαια ζωγραφήθηκε πολλά χρόνια αργότερα, ο Μπάιρον φτάνει στο Μεσολόγγι ως πολίτης, όχι ως στρατιώτης. Στην πραγματικότητα, το ξέρουμε από αυτόπτους μάρτυρες, φορούσε όχι το κλασικό ρουχισμό του πίνακα του Βρυζάκη, αλλά μια πορφυρή στρατιωτική στολή. Έλειπε όμως η περικεφαλαία. Όσο ξέρουμε, ούτε αυτός ούτε το επιτελείο του φορά περικεφαλαία στις δημόσιες εμφανίσεις τους στην Ελλάδα. Ουσιαστικά ο Βρυζάκης δεν πέφτει έξω. Η είσοδος του Μπάιρον στο Μεσολόγγι είναι σκηνοθετημένη από τον ίδιο ως είσοδος ενός πολιτικού ηγέτη, όχι ενός οπλαρχηγού.

Μόλις έφτασε ο Μπάιρον στο Μεσολόγγι, προγραμματίστηκε έφοδος στο κάστρο της Ναυπάκτου – με τον ίδιο τον Μπάιρον ως αρχιστρατηγό. Πρόκειται για μία από τις στρατηγικές και κατοχυρωμένες θέσεις όπου μεμονωμένες οθωμανικές φρουρές κατάφεραν ν' αντέξουν κατ'όλη σχεδόν τη διάρκεια της Επανάστασης. Έξι εβδομάδες κρατούσαν οι προετοιμασίες για την επίθεση. Όλο το διάστημα αυτό ο Μπάιρον απολαμβάνει να εκπαιδεύει και να γυμνάζει το απόσπασμα των Σουλιωτών, το οποίο είχε αναλάβει ο ίδιος να μισθώσει εξ ιδίων του. Ο ενθουσιασμός του είναι

προφανής. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του νεαρού γιατρού Μίλλιγκεν, οι τοίχοι του διαμερίσματός του Μπάιρον ήταν «διακοσμημένοι με ξίφη, μουσκέτα, μπαγιονέτες, κράνη και σάλπιγγες, αναρτημένα στους πιο τρελούς συνδυασμούς, ώστε να σχηματίζουν ποικίλες μορφές». Άλλος αναφέρεται ότι «Φλέγεται [ο Μπάιρον] από στρατιωτικό πόθο και ιπποτικά ιδεώδη».¹²

Αυτά ωστόσο ήταν για τους τύπους. Όλοι στο Μεσολόγγι γνώριζαν πολύ καλά ότι η επίθεση θα είχε συμβολικό μόνο χαρακτήρα. Δεν χρειάζονταν ιδιαίτερες στρατιωτικές ικανότητες· ο κίνδυνος ήταν ελάχιστος. Το φρούριο θα έπεφτε, χάρη στα αργύρια. Ο Μπάιρον είχε απόλυτη επίγνωση της συναλλαγής που είχε προηγηθεί με τους υπερασπιστές του φρουρίου. Αρβανίτες οι περισσότεροι, είχαν συμφωνήσει μυστικά με την ελληνική πλευρά. Θα παραδώσουν το φρούριο έπειτα από συμβολική μόνο μάχη. Μήνες τώρα δεν είχαν πάρει μισθό· αφού δεν τους πληρώνουν οι δικοί τους, κάτι τουλάχιστο θα εξοικονομήσουν από τον αντίπαλο, τους Έλληνες, ώστε να τα βγάλουν πέρα. Και πάλι, φυσικά, τα απαιτούμενα χρήματα θα είναι του Μπάιρον, ο οποίος στέλνει άνθρωπο δικό του στη Ζάκυνθο, ώστε να εξασφαλίσει την πληρωμή των Αρβανιτών.¹³

Στο τέλος η εκστρατεία θα ματαιωθεί την ύστατη στιγμή, χάρη σε ανταρσία εκ μέρους των Σουλιωτών, για λόγους που έχουν σχέση με τη γνωστή αντιπαράθεση ανάμεσα στον Μαυροκορδάτο και τους κολοκοτρωναίους. Η άρνηση των Σουλιωτών να πολεμήσουν φέρνει το Μπάιρον στο έπακρο της απογοήτευσης. Πάνω στη στιγμή δηλώνει γραπτώς:

---

12 Julius Millingen, *Memoirs of the Affairs of Greece* (London, 1831), σ. 90; Leicester Stanhope, *Greece in 1823 and 1824* (London, 1825), σ. 77, 79 (μετάφρ. Κατερίνα Σχινά).

13 Gamba, σ. 164.

Δεν έχω πια καμία σχέση με τους Σουλιώτες – μπορούν να πάνε με τους Τούρκους ή και με τον διάβολο· αλλά, και να με κόψουν σε περισσότερα κομμάτια από όσες είναι οι διαφωνίες τους, η απόφασή μου δεν αλλάζει.¹⁴

Την ίδια βραδυά, ο Μπάιρον προσβάλλεται από βίαιη κρίση· μένει αρκετές μέρες κατάκοιτος. Το επεισόδιο συχνά αναφέρεται ως προάγγελος της μοιραίας ασθένειας που θα τον πλήξει δυο μήνες αργότερα. Μπορεί. Δεν είναι λίγοι οι σχολιαστές, ούτε σύγχρονοι με τα γεγονότα ούτε οι μεταγενέστεροι μέχρι σήμερα, που επιμένουν ότι πριν πεθάνει ο Μπάιρον είχε απογοητευθεί τελείως με τους Έλληνες και τον Αγώνα τους. Είναι γεγονός ότι εύκολα αγανακτούσε, έτσι ήταν η ιδιοσυγκρασία του. Η ματαίωση της εκστρατείας τον χτύπησε κατάκαρδα, όπως έγινε και με άλλες αναποδιές όσο έμενε στο Μεσολόγγι.

Παρόλους τους θεατρνισμούς, όμως, για τον Μπάιρον η εκστρατεία κατά της Ναυπάκτου ποτέ δεν ήταν παρά «δευτερεύον ζήτημα», όπως θα ομολογήσει λίγες μέρες αργότερα στον Γκάμπα. Γνώριζε πολύ καλά ότι η πραγματική σημασία της εκστρατείας, αν γινόταν, θα ήταν προπαγανδιστική, υπέρ του κύρους του Μαυρκορδάτου και των εκσυγχρονιστών. Βασικός στόχος του Μπάιρον ήταν και έμενε η ενδυνάμωση της πολιτικής και οικονομικής ισχύος της ελληνικής Κυβέρνησης, με οποιοδήποτε μέσο διέθετε.¹⁵ Είτε γίνει είτε δεν γίνει, η εκστρατεία καθεαυτή και η τύχη της Ναυπάκτου δεν θ' αλλάξει την πορεία της ελληνικής Επανάστασης.

Χάρη στην ανταρσία των Σουλιωτών, ο Μπάιρον έχασε τη μοναδική του ευκαιρία να πολεμήσει. Αυτό δεν σημαίνει, όμως, ότι η προσφορά του στον Αγώνα

---

14 *Byron's Letters and Journals*, τόμ. ΙΑ', σ. 111-12: 15 February 1824 (μεταφρ. Κατερίνα Σχινά).

15 *Gamba*, σ. 192-4, πρβλ. σ. 96-7.

είναι άσχετη με την πολεμική ή τη στρατηγική. Όσο απίστευτο κι αν φανεί σήμερα, η πιο δραστήρια επέμβασή του στον πόλεμο και η μεγαλύτερη επιτυχία του σε αυτόν τον τομέα πέρασε σχεδόν απαρατήρητη από τον ίδιο και τους συγχρόνους του, όπως και από τους μεταγενέστερους ιστορικούς. Έχει ως εξής.

Το φθινόπωρο του 1823, λίγο πριν φτάσει εκεί ο Μπάιρον, η απειλή που αντιμετώπιζε το Μεσολόγγι είχε διογκωθεί. Ο πασάς Ομέρ Βρυώνης των Ιωαννίνων και ο Σκόδρα πασάς είχαν φτάσει στα περίχωρα της πόλης περί τα τέλη του Σεπτεμβρίου. Το Αιτωλικό πολιορκείται από στεριά και θάλασσα. Ίσα-ίσα για αυτό το λόγο, για να σωθεί το Μεσολόγγι από τους τουρκαλβανούς, ο Μαυροκορδάτος απευθύνεται στον Μπάιρον και του ζητεί να μισθώσει μια ναυτική εκστρατεία από την Ύδρα και τις Σπέτσες για την υπερπάσπιση του μεγαλύτερου αστικού κέντρου της Δυτικής Ελλάδας. Από τις 3 διαδοχικές πολιορκίες του Μεσολογγίου, η πρώτη και η τελευταία είναι πασίγνωστες, όπως και η ηρωική έκβασή τους. Η δεύτερη, όμως, από τέλη Σεπτεμβρη μέχρι αρχές Δεκέμβρη του 1823, μένει υποτυπώδης στην ιστορική μνήμη. Με ποιον τρόπο όμως αίρεται η πολιορκία αυτή;

Στην έκκληση του Μαυροκορδάτου ανταποκρίνεται ο Μπάιρον, όπως είδαμε, με το δάνειο τεσσάρων χιλιάδων στερλινών. Το συμβόλαιο υπογράφεται από τον ίδιο και τους απεσταλμένους του Μαυροκορδάτου, Ορλάνδου και Λουριώτη, στο Αργοστόλι την 1^η Νοεμβρίου. Τρεις εβδομάδες αργότερα, και πριν ακόμα φτάσει ο στόλος με τον Μαυροκορδάτο από τα νησιά, παρ'ελπίδα, ξαφνικά όλες οι οθωμανικές δυνάμεις ξηράς αποσύρθηκαν από τα περίχωρα του Μεσολογγίου και Αιτωλικού· η ναυτική μοίρα, που είχε βάση την Πάτρα, περιορίστηκε σε μια συμβολική παρουσία. Ο ίδιος ο Μπάιρον, ο οποίος ανυπομονεί για την άφιξη του ελληνικού στόλου, γράφει σαρκαστικά στο ημερολόγιό του: «Η Θεία Πρόνοια έβαλε

το χέρι της και οι μουσουλμάνοι κατελήφθησαν από πανικό και το 'βαλαν στα πόδια – όχι όμως εξαιτίας του στόλου, που έπρεπε να βρίσκεται εδώ πριν από μήνες».¹⁶

Εδώ ο Μπάιρον αδικεί τον εαυτό του. Ο πανικός που καταλαμβάνει τους πασάδες τότε οφείλεται όχι στην Θεία Πρόνοια αλλά στον... ίδιο. Φτάνει να μάθουν τον επικείμενο ερχομό του «λόρδου», μαζί με τον στόλο και με τεράστια ποσά από χρήματα – φήμες που σίγουρα θα μεγαλοποιήθηκαν κατά τη διάδοσή τους – και ο Ομέρ Βρυώνης και ο Σκόδρα πασάς το παίρνουν απόφαση και αποσύρουν τις δυνάμεις τους. Τις 12 Δεκεμβρίου, ο Μαυροκορδάτος γράφει προς του Προκρίτους της Ύδρας:

τώρα είναι καιρός να παστρευθή δια πάντα ο κόλπος της Ναυπάκτου, και τούτο κρέμεται από την απόφασιν του λόρδου [Μπάιρον] εις το να βοηθήση· θέλω προσπαθήσει το επ' εμοί δια να γενή τούτο.

Και λίγο παρακάτω, σχετικά με την αποστολή του Ορλάνδου και του Λουριώτη στο Λονδίνο για το δάνειο: 'είμαι σχεδόν βέβαιος ότι επιτυγχάνουν του σκοπού των, μάλιστα δια την αναχώρησιν του Σκόντρα[.]¹⁷ Με άλλα λόγια, η άφιξη του στόλου με τον Μαυροκορδάτο, γεγονός που οφείλεται στη γενναιόδωρη πράξη του Μπάιρον, και οι φήμες για τη μελλοντική χρηματοδότηση της Επανάστασης με αλογάριαστα ποσά από την Αγγλία, ήδη έτρεψαν τον εχθρό σε φυγή. Κατά συνέπεια ανοίγεται νέα προοπτική να «παστρευθή» όλη η περιοχή. Η επιθυμία αυτή του Μαυροκορδάτου για μελλοντική δράση δεν θα πληρωθεί. Αλλά δεν θα υπερβάλουμε αν ισχυριστούμε ότι

¹⁶ Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδας, Έγγραφα της Ελληνικής Επιτροπής του Λονδίνου, φακ. Κ5: ο Μίλλιγκεν [και Μπάιρον] στον Μπούουριγκ, 7 Δεκεμβρίου 1823 (μετάφρ. Κατερίνα Σχινά).

¹⁷ *Αρχείον Ύδρας, Θ'*, σ. 506-7: ο Αλέξ. Μαυροκορδάτος προς τους Προκρίτους της Ύδρας, 12 Δεκεμβρίου 1823 (με διορθωμένη ημερομηνία).

η δεύτερη πολιορκία του Μεσολογγίου αίρεται ως άμεση συνέπεια της πρωτοβουλίας του Μπάιρον να δανείσει τα δικά του χρήματα στην ελληνική κυβέρνηση για τη μίσθωση του στόλου.

§

Όλα τελειώνουν τραγικά στις 7/19 Απριλίου 1824. Στο παραλήρημα του τελευταίου πυρετού, λίγο πριν πεθάνει, ο Μπάιρον ονειροπολεί τη συμπλήρωση της αποστολής του. Φαντάζεται πως ήδη θριάμβευσε η επανάσταση. Η Ελλάδα είναι ελεύθερη. Και ως πρώτος διπλωματικός απεσταλμένος της απελευθερωμένης Ελλάδας στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, φτάνει στην Ουάσιγκτον με την καινούργια σκούνα του. Σύμφωνα με τις πιο νηφάλιες προδιαγραφές του ίδιου, όπως τις είχε εξηγήσει στον φίλο του Πάρρυ λίγες εβδομάδες πιο πριν, η σημασία της ολοκλήρωσης αυτής είναι ότι:

Μόλις γίνει αυτό, η Αγγλία πρέπει ν'ακολουθήσει, και τότε η μοίρα της Ελλάδας θα είναι εξασφαλισμένη παντοτινά, και θα μπει η Ελλάδα σε όλα της τα δικαιώματα, ως μέλους της κοινοπολιτείας της Χριστιανικής Ευρώπης.¹⁸

Στην πραγματικότητα, η αναγνώριση δεν έγινε με αφετηρία την Αμερική, αλλά την ίδια τη Μεγάλη Βρετανία, μαζί με τη Γαλλία και τη Ρωσία. Στις 3 Φεβρουάριο 1830, οι υπουργοί εξωτερικών των τριων Μεγάλων Δυνάμεων υπέγραψαν το Πρωτόκολλο του Λονδίνου, σύμφωνα με το οποίο, 'Η Ελλάς θα γίνει Κράτος ανεξάρτητο, και θα χαρεί όλα τα δικαιώματα πολιτικά, διοικητικά, και εμπορικά, συνδεδεμένα με απόλυτη ανεξαρτησία'.¹⁹

¹⁸ Parry, σ. 121-2, 184-5 (το παράθεμα από τη σ. 185).

¹⁹ Ministry of Foreign Affairs of Greece, *The Foundation of the Modern Greek State: Major Treaties and Conventions (1830-1947)*, επιμ. Φ. Κωνσταντοπούλου

Για αυτή την έκβαση, βέβαια, είχαν συμπολεμήσει πολλοί. Κι ανάμεσά τους, την κρίσιμη περίοδο του 1823 και του 1824, ο Λόρδος Μπάρον με την έμπρακτη και πραγματιστική πολιτική του επέμβαση στην Ελληνική Επανάσταση.

Ευχαριστώ θερμά την Λιάνα Γιαννακοπούλου και την Κατερινά Σχινά για τη μετάφραση από τα αγγλικά ορισμένων σημείων και παραθεμάτων όπως εμφανίζονται παραπάνω. Ευχαριστίες επίσης οφείλονται στη Βυρωνική Εταιρεία Ιεράς Πόλεως Μεσολογγίου και στην Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος για την πρόσκληση να μιλήσω στην Παλαιά Βουλή την 28η Μαΐου 2018, και ιδιαίτερα στην Κυρία Ρόζα-Ροδάνθη Φλώρου, Κύριο Ιωάννη Μαζαράκη-Αινιάν, και Φίλιππο Μαζαράκη για την εξαιρετική φιλοξενία τους.

Ο Roderick Beaton είναι (από το Σεπτέμβρη του 2018) Ομότιμος Καθηγητής στην Έδρα Κοραή Νεοελληνικής και Βυζαντινής Ιστορίας, Γλώσσας και Φιλολογίας στο King's College London (Πανεπιστήμιο Λονδίνου). Το βιβλίο του, *Ο Πόλεμος του Μπάρον: Ρομαντική Εξέγερση, Ελληνική Επανάσταση* (2015) κυκλοφορεί από τις Εκδ. Πατάκη. Από τον ίδιο εκδοτικό οίκο θα κυκλοφορήσει το 2019 το επόμενο, με τίτλο *Η Ελλάδα: Βιογραφία ενός Σύγχρονου Έθνους*.

(εκδ. Καστανιώτης, 1999), σ. 30: 'La Grèce formera un Etat indépendant, et jouira de tous les droits politiques, administratifs, et commerciaux, attachés à une indépendance complète'.